Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти і науки Полтавської облдержадміністрації
Полтавське територіальне відділення МАН України
Миргородське міське наукове товариство «Мала академія наук»

Відділення: історії

Секція: історія України

СТРУКТУРА ВТРАТ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ СЕРЕД МЕШКАНЦІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Роботу виконала:
Багрій Кирило Олегович
учень 9-А класу
Миргородської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1 імені Панаса Мирного Миргородської міської ради

Науковий керівник:
Москаленко Ярослав Віталійович
Вчитель історії
Миргородської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1 імені Панаса Мирного Миргородської міської ради

Миргород 2017

ТЕЗИ
науково-дослідницької роботи
Структура втрат у Першій світовій війні серед мешканців Полтавської губернії

Миргородське міське наукове товариство «Мала академія наук»
Миргородська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 1 імені Панаса Мирного.
9-А клас. Миргород

Автор: ***Багрій Кирило Олегович***, учень 9-А класу Миргородської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1 імені Панаса Мирного.

Науковий керівник: ***Москаленко Ярослав Віталійович***, вчитель історії Миргородської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1 імені Панаса Мирного

На сьогодні залишається недостатньо вивченою проблема демографічної статистики Першої світової війни. Дослідження масштабів бойових втрат українців у час Великої війни 1914-1918 рр. визначає **актуальність** обраної теми.

Мета дослідження: виявити закономірності розподілу втрат полтавських контингентів російської імперської армії у Першій світовій війні.

Завдання: перевірити достовірність «Іменних списків втрат нижніх чинів» як історичного джерела; вивчити структуру бойових втрат за категоріями; охарактеризувати особливості територіального розподілу втрат на регіональному та на місцевому рівні; виявити особливості часового розподілу втрат.

Наукова новизна: поглиблено уявлення про демографічні процеси 1914-1915 рр. на Полтавщині. У процесі роботи був проведено оцінку «якості втрат» за показником «кривавих жертв», з'ясовано статистичну достовірність «Іменних списків втрат нижніх чинів», як джерела.

Практичне значення роботи полягає у можливості її використання на уроках історії, літератури, краєзнавчих гуртках та факультативних заняттях.

Висновок. Виявлено особливості кількісного та якісного розподілу втрат серед мешканців Полтавської губернії у часі, просторі та за категоріями, стала цілком зрозумілою етно-конфесійна картина втрат.

ЗМІСТ

ВСТУП …….4
РОЗДІЛ І. БОЙОВІ ВТРАТИ ЗА КАТЕГОРІЯМИ …….7
1.1. Розподіл втрат за родинним станом ……..7
1.2. Групування втрат за конфесійною належністю ……...…8
1.3. Розподіл за військовими званнями та родами військ ……11
1.4. Бойові втрати за різними категоріями ……....12
ВИСНОВКИ ДО І РОЗДІЛУ …….……..14
РОЗДІЛ 2. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ВТРАТ ……...16
2.1. Розподіл втрат по містах Полтавської губернії ……..…16
2.2. Втрати по повітах Полтавської губернії …….…16
2.3. Сукупні втрати повітів разом з містами …….…….…..17
ВИСНОВКИ ДО ІІ РОЗДІЛУ ……..……18
РОЗДІЛ 3. ЧАСОВИЙ РОЗПОДІЛ ВТРАТ ……...19
3.1. Загальний розподіл втрат по датах ……19
3.2. Розподіл втрат за фронтовими операціями ……19
ВИСНОВКИ ДО ІІІ РОЗДІЛУ ……...…..24
ВИСНОВКИ ……..……26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……29
ДОДАТКИ …….32

ВСТУП

Наш час характеризується посиленням військової конфліктності на міжнародній арені. У сучасному багатополярному і глобалізованому світі існує загроза їх швидкої ескалації за межі регіонального виміру. Нові технологічні можливості, зростання шовінізму, релігійного екстремізму та безвідповідальності еліт робить такий сценарій надзвичайно імовірним. Сама можливість розпалення великої війни з катастрофічними наслідками для людства змушує нас звертатися до сумного досвіду першого тотального протиборства 1914-1918 рр.

У контексті сучасної російсько-української війни (АТО) вражає величезна кількість паралелей з подіями сторічної давності – від тактики бою (окопна війна) до ролі тилу (переможець визначається моральною витривалістю суспільства). У цих умовах звернення до досвіду Першої світової є виявом життєвої необхідності.

Перша світова війна є не лише травмуючим, але і модернізуючим фактором, – вона каталізувала процес формування сучасної української нації [2 с.13] та мала найглибший цивілізаційний вплив на суспільство. [1 с.16] Для народів Центральної і Східної Європи саме 1914, а не 1917 став роком початку національних революцій, [5 с.77] тому вивчення її історії, а особливо в людському вимірі, є надзвичайно актуальним.

Статистичний аналіз втрат відкриває можливості для оцінки не лише їх кількості і характеру, але і здатен пролити світло на деякі суспільні процеси в центральних регіонах України. В його процесі відбувається акумуляція і адаптація відомостей, які ми оприлюднюємо на сайті Миргородської організації ветеранів України, [16] у подальшому вони стануть основою для укладення Книги пам’яті учасників Великої війни 1914-1915 рр.

Оскільки проблема демографічної статистики Першої світової війни залишається недостатньо вивченою, ми обираємо об’єктом нашого дослідження бойові втрати українців у добу Першої світової війни.

Предметом нашої роботи буде реконструкція кількості і «якості втрат» серед бійців, призваних до імперської армії з території Полтавщини. Відповідно визначаємо тему: «Структура втрат у Першій світовій війні серед мешканців Полтавської губернії».

Мета дослідження: виявити закономірності у розподілі втрат у часі, просторі та за їх категоріями.

Завдання дослідження:

1) перевірити достовірність «Іменних списків втрат нижніх чинів» як історичного джерела;

2) вивчити структуру бойових втрат за категоріями (за родинним станом, конфесійною належністю, за військовими званнями та родами військ);

3) охарактеризувати особливості територіального розподілу втрат на регіональному (зокрема по містах та повітах Полтавської губернії) та на місцевому рівні (на прикладі Миргородського повіту по волостях);

4) виявити особливості часового розподілу втрат (їх загальний розподіл по датах та за фронтовими операціями).

Для виконання поставлених завдань ми обрали наступні методи дослідження:

* історичний; * картографічний; * логічний;

* статистичний; * порівняльний; * періодизації.

Джерельна база дослідження

Впродовж усього комуністичного періоду вітчизняної історії відбувалося нехтування пам’яттю учасників «Першої імперіалістичної війни». Це пояснюється не лише типовою для тоталітаризму зневагою до людини взагалі, але і впровадженням культу Громадянської війни, що неминуче затьмарювало пам’ять про Велику війну 1914-1918 років, залишало її поза увагою науковців і громадськості. Довготривала байдужість і вікова

історична дистанція зумовлюють головну проблему досліджень у цьому напрямку – слабкість джерельної бази.

Особливе місце з посеред усього комплексу джерел, що стосуються нашої теми, займають «Іменні списки втрат нижніх чинів». Величезні втрати на фронті змусили царський уряд до постійної публікації реєстрів убитих і поранених «нижніх чинів». [17] Видання здійснюване Головним штабом мало інформувати рідних про долю бійця. Саме ця однобічність джерела і пояснює ряд його недоліків і особливостей. [3 с.120]

Всього відомо 2835 випусків обсягом 45360 сторінок, що охоплюють період із серпня 1914 року по липень 1916 року і містять 1,8 млн. прізвищ. «Іменні списки» було оцифровано у графічному форматі і розміщено на сайті Російської державної бібліотеки у вільному доступі. [9] Волонтери Спілки відродження родовідних традицій розсортували їх по губерніям, перевели з графічного у цифровий формат і оприлюднили у інтернеті. [1] Оформлені таким чином «алфавітні списки втрат нижніх чинів» утворюють цілісний корпус інформації про учасників Першої світової війни і зручні для статистичної обробки. Цей масив відомостей ми звели в єдиний документ, що відкрило можливості для аналізу даних у програмі Microsoft Office Excel.

Важливим джерелом є робота Строкова О. О. «История военного искусства», за яким будемо визначати головні події на фронтах, їх часові межі, масштаб втрат, що їх супроводжували, цінні статистичні дані. [18]

Однією з провідних є праця Головіна М. М. «Военные усилия России в Мировой войне», яка містить статистичного матеріалу щодо питомої ваги втрат різних родів військ, встановлення кількості легкопоранених, проблеми повернення мобілізованих робітників на підприємства, та авторську методику оцінки «якості втрат» у ході бойових дій. [3]

Важливим джерелом відомостей про рівень освіченості, етнорелігійний склад населення Полтавської губернії за переписом 1897 року Єврейська енциклопедія Брокгауза і Ефона. [6] Дуже інформативною також є Енциклопедія українознавства під редакцією Кубійовича [7]

РОЗДІЛ І. БОЙОВІ ВТРАТИ ЗА КАТЕГОРІЯМИ

1.1. Розподіл втрат за родинним станом

Виділивши з масиву інформації у базі даних Спілки відродження родовідних традицій відомості про втрати серед бійців – уродженців Полтавської губернії, ми встановили їх загальну кількість – 33116 записів. Із загального числа воїнів, ми отримали дані про родинний стан 31313 бійців. З них одружених (19943 чол.) 63,69%, неодружених (11312 чол.) 36,13%, овдовілих (54 чол.) 0,19%, розлучених (1 чол.) 0,003%. **Додаток А**

Порівняємо отримані дані з найближчим до нас достовірним дослідженням про розподіл населення за родинним станом – з переписом населення УРСР 1926р. Зіставлення даних показує, що питома вага ***одружених*** у них практично однакова. [7 с.137]

Частка ***неодружених*** у переліку потерпілих від бойових дій складає 36,1%, а за переписом 1926 року – 30,6%. Можемо пояснити різницю тим, що за цей період змінились матеріальні відносини і шлюбні традиції, це привело до того, що чоловіки на кінець 20-х років XX ст. почали створювати сім'ї раніше, ніж їхні однолітки початку XX ст. Про закономірний характер помолодшання шлюбу говорить Головін М. М., відзначаючи стійку тенденцію до постійного зменшення шлюбного віку ще з 1861р. [3 с.25]

Крім того, причиною дисбалансу може бути більша хоробрість неодружених хлопців від жонатих чоловіків, що і вело до зростання питомої ваги неодружених у статистиці втрат 1914-1915 рр. Це підтверджується тим, що Головний штаб імперської армії вважав молодь найбільш бажаним елементом для відправки на фронт. [3 с.293]

Ще більшою мірою відрізняється відсоток ***удівців*** серед потерпілих у Першій світовій війні – 0,19%, і серед мешканців УРСР 1926р. – 4%. Цю відмінність викликано втратами Громадянської війни і голоду 1921-23 рр.

Але найбільш радикально відрізняється частка ***розлучених***: за статистикою втрат 1914-1915 рр. вона складає 0,003%, а за переписом 1926 р. – 0,4%. Це передусім свідчить як про занепад моралі, пов'язаний з випробуваннями воєнного лихоліття, падінням ролі церкви і релігії в комуністичному суспільстві, а також зі зміною господарського типу, що зробило наявність сім'ї менш економічно значущою.

1.2. Групування втрат за конфесійною належністю

Із загального числа воїнів, призваних з Полтавської губернії (33116 чол.) маємо дані про 32637 бійців, з яких православні складають 97,034% (31669 чол.), іудеї 2,565% (837 чол.), католики 0,303 % (99 чол.), мусульмани (магометани) займають лише 6-те місце – 0,006% (2 чол.). **Додаток Б**

Порівняємо, наскільки рівень бойових втрат за конфесіями корелюється з даними перепису 1897 року. [14] Втрати серед ***православних*** перевищують питому вагу цього віросповідання в Полтавській губернії на 1,5 %. Представники другої за величиною конфесії – ***іудеї*** зазнали менших втрат за їх питому вагу на 35,7%. Головною причиною цього вважаємо порівняно високу освіченість єврейського населення, – менш освічений елемент направляли до піхоти, яка несла основний тягар втрат, а більш освічений до інших родів військ, рівень втрат у яких був набагато меншим. Це підтверджують і отримані нами дані про бійців, призваних з Полтавської губернії, – за розглянутий період втрати серед артилеристів (312 чол.) були у 98 раз меншими, ніж серед піхотинців (31476 чол.). **Додаток Д**

Щодо рівня освіченості полтавців зазначимо, що грамотність серед українців Полтавської губернії складала серед чоловіків 27,7% і серед жінок 6,3%. У євреїв ці показники були відповідно 51,6% і 29,4%. [6]

Крім того, з одного боку, євреї намагалися ухилятися від військової служби, а з іншого, командири самі старалися влаштовувати їх на нестройові посади: денщиків, писарів, обозних. Зрештою, навіть Військова рада при

військовому міністрі прийняла рішення (1903) про те, що призив до армії навіть *вихрещених* євреїв є небажаним. [4]

Протестанти за переписом 1897 року складали 0,11% мешканців губернії, а за рівнем втрат на фронті (баптисти, лютерани і євангелісти) – 0,06%. Таким чином процентне відношення втрат до загальної чисельності у них іще сприятливіше за іудеїв і становить 45,5%. Тут теж головною причиною вважаємо більш високий рівень освіченості, адже для кожного протестанта уміння читати Біблію було ключовою віросповідною вимогою. Крім того, уряд міг вважати їх ненадійними з етнічних міркувань – серед протестантів було багато німців, що мало значення під час війни з Німеччиною. Щоправда, ще з 1886р. українці стали переважати у протестантському русі. [12]

Уряд імперії довгий час переслідував протестантизм, як прояв штунди, офіційно забороненої указом 1894р. «небезпечної антидержавної секти». [12] Під час революції 1905-1907рр. відбулась легалізація протестантських церков (указ 17.04.1905р. «Про зміцнення начал віротерпимості», маніфест 17 жовтня 1905 р.) що привело до бурхливого зростання (за 1905-1911 рр. від 25 до 50 тис.). Початок Першої світової війни позначився новою хвилею репресій. Хоча протестантські громади надавали значну допомогу російській армії: баптисти з євангельськими християнами заснували фонд «Милосердний самарянин», що збирав кошти для організації лазаретів, охоче працювали санітарами, військовими будівельниками, деякі брали участь у військових діях. Але багато віруючих *відмовлялись від служби в армії, або від застосування зброї*, що всупереч царському маніфесту, кваліфікували як державну зраду. [12]

Найменший серед усіх конфесій показник відношення втрат на фронті до чисельності у ***мусульман***. Питома вага цього віросповідання у Полтавській губернії складала 0,02%, а їх втрати на фронті – 0,006%, тобто втрати мусульман у 30 разів менші від їх представництва у населенні. Тут передусім відігравав роль етнорелігійний чинник, – мусульмани України, це

передусім татари. Більшість із них не знали російської мови і тому не підходили для військової служби, а крім того, імперія сумнівалась у лояльності «інородців». Для цього були підстави. Скажімо, коли у 1874 році самодержавство спробувало поширити загальну військову повинність на мусульман Таврійської губернії, то це викликало таку хвилю міграції до Туреччини, що влада була змушена замінити військову службу податком. [8]

З початком Першої світової війни ситуація іще дужче загострилася, адже «російським магометанам» доводилось воювати з єдиновірцями. Причому не лише на Кавказі, але й у самій Україні, – у 1916р., для протидії Брусилівському наступу сюди було перекинуто дві турецькі дивізії. [18 с.484]

3 листопада 1914 Російська імперія оголосила війну Туреччині, а через сім днів у стамбульській мечеті шейх-уль-іслам оголосив джихад «ворогам ісламського халіфату» – Росії, Англії і Франції. Фетву було перекладено татарською мовою і видано великим накладом. В очах мусульман Туреччина виглядала об’єктом нового хрестового походу; тим більше, що росіяни і не приховували планів «повернути хрести на маківки храму Святої Софії». [10]

Отже, мусульмани часто намагались ухилятися від призову, а влада, не довіряючи призваним контингентам, відправляла їх на тилові роботи.

Навідміну від протестантів, іудеїв та мусульман, величина втрат серед ***католиків*** перевищує відношення їх до населення полтавського краю на 27,4%. Причина цього на перший погляд залишається незрозумілою, адже більшість католиків – поляки, мали і порівняно високий рівень освіти, і виглядали підозрілими в очах російського керівництва. Про недовіру царської адміністрації до поляків свідчать численні обмеження для католиків у сфері військової освіти, та фіксація допустимої концентрації поляків у військах Варшавського округу у 30%; [13] так само, як і нездатність імперської влади за весь час війни по справжньому вирішити питання створення національного польського формування. [11]

Разом з тим «загадковість» проблеми великих втрат католиків має просте і достовірне пояснення, якщо розглянути її у ракурсі *якості втрат*.

Адже коли нестійкі солдати здаються у полон, то цим вони суттєво підвищують загальні показники втрат. Головін М. М. на основі великого статистичного матеріалу доводить можливість оцінки якості контингентів відношенням «кривавих втрат» (убитих і поранених) до полонених і пропалих безвісти. Йдеться про те, що більш стійкі війська можуть втратити більшу кількість полонених тільки при більшій «жертві крові». [3 с.129]

Застосувавши методику Головіна М. М., отримуємо дані, які свідчать про те, що католики (52,5% «кривавих жертв») воювали «гірше» за протестантів Полтавщини (71,4%), православних (65%) і навіть іудеїв (55,4%). Менші показники лише у старовірів, але дані про цю релігійну спільноту не можна вважати статистично коректними, з огляду на їх одиничність – маємо лише 9 записів.

У масштабах всієї імперії ситуація виглядає аналогічно – польські контингенти давали *найбільший* для держави відсоток полонених. [3 с.169] В середньому по дев'яти польським губерніям він складав 60%. [3 с.516]

Таким чином, великі втрати католиків (а це передусім – етнічні поляки), варто пояснювати ворожістю поляків до Російської імперії. Не бажаючи проливати кров у інтересах історичного ворога, вони частіше дезертирували чи здавались у полон. **Додаток Л**

Оцінюючи якість втрат, Головін М. М. звертає увагу на соціологічний феномен – українські контингенти бились на фронті краще за російські і давали *найменшу* в державі кількість полонених. Імперський бойовий генерал і військовий історик вважає, що «різниця у бойовій стійкості між великоросами і малоросами є цікавим соціальним питанням». [3 с.169]

1.3. Розподіл за військовими званнями та родами військ

За військовим званнями втрати розподілялися наступним чином: серед потерпілих рядові складали 59,7% (19067 чол.), єфрейтори 12,9% (4119 чол.), унтер-офіцери 12,2% (3928 чол.), стрільці 3,6% (1134 чол.), гренадери 3.2% (1034 чол.), ратники 1,9% (612 чол.), ополченці 1% (340 чол.). Втрати за

рештою звань складають менше 1%. Як бачимо, у загальній частці втрат переважають піхотні звання. **Додаток В.**

За родами військ із загальної кількості 33116 чол., маємо відомості про 31917 бійців. Серед них втрати піхоти складають – 98,6% (31476 чол.), на частку артилерії припадає – 1% (312 чол.), а питома вага кавалерії – 0,4% (129 чол.). **Додаток Д** Отримані нами дані повністю узгоджуються з картиною втрат по усій імперській армії: піхота – 94,1%, кіннота 1,7%, артилерія 1,1%. [3 с.124] Це доводить статистичну достовірність обраного нами джерела.

Оскільки бойові втрати піхоти були більшими за втрати інших родів військ, то вказаний статистичний показник не може вказувати на кількісний склад бойових структур. Підтвердимо своє твердження наступними даними: на початок війни 1914-1918 рр. частка піхоти в російській армії складала біля 70%, артилерії – 15%, кінноти – 8%, на всі інші припадає 7%. [18 с.172]

Питома вага різних родів військ не була стійкою впродовж війни. Скажімо, у французькій армії з 1915 по 1918 рр. частка піхоти скоротилась із 71,8% до 50,4% [4 с.667], інженерних військ зросла з 4,9% до 6,9% [18 с.675], але більше всього зросла питома вага артилерії – з 18,1% до 35,7%. [18 с.668]

Отже, за розглянутий період втрати серед артилеристів – виходців з Полтавщини (312 чол.) були у 98 раз меншими, ніж серед піхотинців (31476 чол.), а втрати кіннотників (129 чол.) менші у 244 рази за піхоту.

1.4. Бойові втрати за різними категоріями

Із загального числа 33114 бійців ми маємо дані про 32860 чол. Серед них поранених – 51,8% (17150 чол.), пропалі безвісти – 34,6% (11435 чол.), убиті – 10,8% (3581 чол.), контужені – 0,9% (303 чол.), залишені на полі бою – 0,6% (202 чол.), полонені – 0,6% (189 чол.). **Додаток Е**

Згадана структура втрат викликає великі сумніви. Передусім вражає величезний відсоток *пропалих безвісти*, – це вказує на те, що багато загиблих і полонених залишилося поза обліком. Крім того, взагалі немає категорії

померлих від ран. Все це означає, що насправді питома вага убитих (10,8%) і полонених (0,6%) значно перевищувала вказані показники.

Показово, що у іменних списках немає категорії *отруєні бойовими газами*, хоча застосування отруйних речовин на Східному фронті загальновідоме. Зокрема 02.05.1915р. німцями було здійснено газобалонну атаку у смузі 2-ї армії. [18 с.378] Про застосування бойових отруюючих речовин ми маємо також і прямі свідчення мешканців Миргородщини. Зокрема Побіденний Іван Лукич (уродженець Зуївецької волості, 1896 р.н.) розповідав про загибель свого товариша Горобця Прохора Петровича під час газової атаки в Карпатах. [16]

Всього за час Першої світової війни німецька армія здійснила 50 газобалонних атак, [18 с.674] але більшість потерпілих від отрут припадають не на балонне розливання токсину, а на застосування хімічних снарядів. Скажімо, у англійській армії з усіх 187 тис. уражених газами, 170 тис. потерпіло від хімічних снарядів. [18 с.675] Тобто кількість уражених у ході газобалонних атак відносяться до втрат від хімічних снарядів як 1 : 9. Можливо на Східному фронті бойові отрути застосовували меншою мірою, але загальне співвідношення втрат можемо вважати досить коректним.

Дуже промовистою є також відсутність у переліку таких важливих категорій, як *хворі* та *обморожені*. Щодо останніх, то ми оцінюємо їх кількість на основі даних в літературі, які стосуються бойових дій на Кавказькому фронті. У ході Сарикамишської операції (22.12.1914 – 20.01.1915 рр.) із наявних 218312 бійців російської імперської армії втрати перевищили 20000 чол., з яких обмороженими – понад 6000. [18 с.172] Тобто питома вага обморожених перевищувала 30% від загальної кількості втрат.

Порівняння характеру втрат у ході Сарикамишської і Карпатської операцій повністю допустиме, адже обидві битви проходили у схожих умовах: у обох російські війська діяли і в обороні, і в умовах наступу; у обох бойові дії відбувалась в синоптично-подібних умовах зими 1914-1915 рр. Тому вірогідно, що і відсоток обморожень під час бойових дій у Карпатах

був у цілому співмірним із Кавказькими. Оскільки, за нашими даними, на період зимової Карпатської операції припадають втрати серед мешканців Полтавської губернії у 2352 чол., то з них втрати обмороженими могли складати до 700 чол.

Немає у «іменних списках» також категорії *дезертири*, хоча їх кількість до кінця війни могла сягати 25% від загальної чисельності армії. [3 с.209]

Таким чином бачимо, що точність даних про структуру втрат не є вичерпною, що пояснюється специфікою джерела, – «іменні списки» складались з метою оповіщення рідних про долю солдата, тому до категорії убитих потрапляли лише ті бійці, чия смерть була встановлена однозначно, а решту відносили до категорії пропалих безвісти. Теж саме стосується поранених – до списків вносили лише тих, хто підлягав евакуації до внутрішніх районів. Щоб встановити реальну кількість поранених, Головін М. М. радить збільшувати число важкопоранених, вказаних у «списках», на *статистично стійку кількість легкопоранених* – 23%. [3 с.120]

Взявши за основу цю статистичну закономірність ми можемо встановити справжню кількість поранених полтавців. Якщо у «списках» зареєстровано 17150 чол. важкопоранених полтавців, які підлягали евакуації, то загальна кількість поранених досягала 21094 чол.

ВИСНОВКИ ДО І РОЗДІЛУ

«Іменні списки втрат нижніх чинів» є статистично достовірним джерелом. Це підтверджується: співпадінням даних «іменних списків» з переписом населення УРСР 1926 р., щодо питомої ваги *одружених*; **(Додаток А)** відповідністю даних «іменних списків» загальній картині по імперії за оцінкою *«якості втрат»*; [3 с.169] узгодженням даних про *втрати за родами військ* **(Додаток Д)** з картиною втрат по імперській армії. [3 с.124]

Розподіл втрат *за родинним станом*: питома вага *одружених* за «іменними списками» (63,69%) і за даними перепису 1926р. (65%) практично однакова. **Додаток А** Зіставлення частки *неодружених* (36,1%) з показником 1926р. (30,6%) свідчить про закономірну тенденцію «помолодшання шлюбу» [3 с.25] та про зростання питомої ваги неодружених у статистиці втрат через більшу хоробрість молодих хлопців на війні. Дисбаланс між питомою вагою *вдівців* серед потерпілих (0,19%) і серед мешканців УРСР 1926р. (4%) викликаний втратами періоду Громадянської війни і голоду 1921-1923 рр. Радикальна відмінність частки *розлучених* за «іменними списками» (0,003%) та переписом 1926р. (0,4%) свідчить як про занепад моралі повоєнного часу в комуністичному суспільстві та про зміну господарського типу, що робило наявність сім'ї менш економічно значущою.

За часткою втрат щодо представництва у населенні губернії перше місце належить католикам (перевищення 27,4%), друге православним (1,5%), решта зазнали втрат менших за їх питому вагу: іудеї на 35,7%, протестанти на 45,5%, мусульмани у 30 разів. **Додаток Б.** *Оцінка «якості втрат»* показує, що найбільш боєздатними були протестанти – 71,4% «кривавих жертв», православні – 65%, іудеї – 55,4%, а на останньому католики – 52,5%. **Додаток Л**

За військовим званнями: серед потерпілих переважають піхотні звання. **Додаток В.** Втрати серед артилеристів у 98 раз менші, ніж піхотинців, а кіннотників у 244 рази менші за піхоту. *За родами військ*: втрати піхоти складають – 98,6%, на частку артилерії припадає 1%, а питома вага кавалерії 0,4%. **Додаток Д.**

Частка *поранених* 51,8%, пропалих безвісти 34,6%, убитих 10,8%, контужених 0,9%, залишених на полі бою 0,6%, полонених 0,6%. **Додаток Е.**

Згідно методики Головіна М. М., справжня кількість поранених була на 23% більше, [3 с.120] за показник 17150 чол., тобто досягала 21094 чол.

У ході Карпатської операції втрати *обмороженими* серед мешканців Полтавської губернії складали до 700 чол.

РОЗДІЛ 2. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ВТРАТ

2.1. Розподіл втрат по містах полтавської губернії

Всього маємо дані про 1343 потерпілих бійців, які проживали у містах Полтавської губернії. Серед п'ятнадцяти найбільших населених пунктів Полтавщини втрати розподілилися вкрай нерівномірно, – від 2,2% (Пирятин), до 24,4% (Полтава). На третину міст із загального списку припадає 66,8% усіх втрат. Прямого зв'язку між величиною втрат і кількістю населення у містах не прослідковується. [6 с.375] **Додаток Ж**

2.2. Втрати по повітах Полтавської губернії

Розподіл втрат нерівномірний – від 3,5% у Лубенському повіті, до 10,35% у Кременчуцькому. На третину повітів з найбільшими втратами припадає 63,7% записів. Між величиною втрат і кількістю населення у повітах прямої кореляції не існує. **Додаток З**

Порівняємо розмір втрат по містах і повітах. Загальні втрати по містах Полтавської губернії складали 1413 чол., а по її повітах – 31103 чол. Тобто серед мешканців міст втрати у 22 рази менші, ніж по селах.

За переписом 1897 року населення Полтавської губернії складало 2778151 чол., з них у містах проживало 274294 чол., а у повітах без міст 2503857 чол. Тобто у містах проживало 9,9% населення, а по селах – 90,1%. [6 с.375] Отже мешканці міст становили 9,9% від населення губернії, а їх частка у втратах лише 4,3%. Це пояснюється більшою освіченістю міського населення, що вело до призиву у артилерію та тилові служби, де втрати були значно меншими. А от масштаби звільнення кваліфікованих робітників від призиву не варто переоцінювати. Власне, законом «броня» для спеціалістів взагалі не встановлювалась. В цілому повернення вже призваних спеціалістів з фронту на робочі місця відбувалося, але з великими труднощами. [3 с.263]

2.3. Сукупні втрати повітів разом з містами

Найбільший відсоток постраждалих від бойових дій щодо загальної кількості мають Хорольський – 10,66% (3330 чол.) та Роменський повіти – 10,59% (3306 чол.). Далі втрати розподілилися (у порядку зменшення) так: Прилуцький – 9,64% (3010 чол.), Полтавський – 8,41% (2626 чол.), Пирятинський – 7,87% (2458 чол.), Переяславський – 6,18% (1930 чол.), Миргородський – 6,15% (1922 чол.). У решти повітах втрати складали менше 6% від загальної кількості. **Додаток И**

Порівняємо «якість втрат» за методикою Головіна М. М. серед мешканців міст і сіл Полтавської губернії. Зі складеної таблиці видно, що стійкість міських і сільських контингентів Полтавської губернії була практично однаковою. ***Таблиця 2.3.*** **Втрати по містах і повітах**

	Загальні втрати	**«Криваві жертви»**		**«Полонені»**	
	чол.	чол.	%	чол.	%
Всього міста	1413	900	63,7	513	36,3
Всього повіти	31103	20181	64,9	10922	35,1
Разом	**32516**	**21081**	**64,8**	**11435**	**35,2**

2.4. Втрати Миргородського повіту по волостях

Яким був розподіл втрат на мікрорівні, розглянемо на прикладі Миргородського повіту. Загальні втрати складають 1843 чол. Не маємо відомостей про назву волості у 393 випадках. Кількість поранених 58,9% (1086 чол.), убитих 11,3% (210 чол.), контужених 1,5% (28 чол.), безвісти пропалих 27,4% (505 чол.), залишених на полі бою 0,5% (9 чол.), полонених 0,3% (5 чол.). Яреськівська волость є лідером по числу убитих (20 чол.) і поранених (90 чол.), а Шишацька – за кількістю пропалих безвісти (51 чол.). **Додаток М**

Далі розглянемо «якість втрат» по Миргородському повіту. За показником «кривавих жертв» вони розподілилися від 62,7% у Кибинській

волості до 87,3% у Савинській волості. Найбоєздатнішими були контингенти призвані з Савинської (87,3%), Баранівської (84,6%), Яреськівської (84%), Комишнянської (79%) та Попівської (74,7%) волостей. **Додаток Н**

ВИСНОВКИ ДО ІІ РОЗДІЛУ

Розподіл втрат по містах Полтавської губернії відбувався нерівномірно, від 2,2% (Пирятин), до 24,4% (Полтава). **Додаток Ж**

Втрати по повітах Полтавської губернії розподілені нерівномірно, від 3,5% у Лубенському повіті, до 10,35% у Кременчуцькому. **Додаток З**

Порівняння втрат по містах і повітах показує, що втрати по містах губернії складали 1413 чол., а по повітах 31103 чол. Тобто серед мешканців міст втрати у 22 рази менші, ніж по селах. Непропорційність втрат пояснюється більшою освіченістю міського населення, що відповідно вело до призиву у артилерію та тилові служби, де втрати були значно меншими.

Сукупні втрати повітів разом з містами показують, що найбільший відсоток постраждалих щодо загальної кількості мають Хорольський 10,66%, Роменський 10,59% та Прилуцький 9,64% повіти. **Додаток И**

Оцінка «якості втрат» за методикою Головіна М. М. показує, що стійкість міських (63,7%) і сільських (64,9%) контингентів була однаковою.

Втрати Миргородського повіту по волостях: кількість поранених складає 58,9%, убитих 11,3%, контужених 1,5%, безвісти пропалих 27,4%, залишених на полі бою 0,5%, полонених 0,3%. **Додаток М**

Щодо «якості втрат», за показником «кривавих жертв» вони розподілилися від 62,7% у Кибинській волості до 87,3% у Савинській волості. Найбоєздатнішими були контингенти призвані з Савинської 87,3%, Баранівської 84,6% та Яреськівської 84%, волостей. **Додаток Н**

РОЗДІЛ 3. ЧАСОВИЙ РОЗПОДІЛ ВТРАТ

3.1. Загальний розподіл втрат по датах

Фіксація втрат у «іменних списках» відбувалась, звичайно, по старому стилю. Тому ми для зручності здійснюємо переведення дат першоджерела зі старого стилю у новий стиль.

Всього корпус даних про втрати серед мешканців Полтавської губернії охоплює період 1914 – 1915 років. Із серпня до кінця грудня 1914 року (за 140 діб) – загальні втрати полтавських контингентів сягнули 21053 чол., з них убитими – 2322 чол. А за 226 днів із початку січня по серпень 1915 року – 8892 чол., з них убитими – 1019 чол. Отже всього за 366 днів у 1914-1915 роках втрати склали 29945 чол., з яких убитими – 3341 чол.

Згідно отриманих даних, найкривавішими для полтавців періодами вказаного часового відрізку війни були: серпень 1914 (35 убитих на день), жовтень 1914 (35,5 убитих) та березень 1915 (10,5 чол. на день). Це також підтверджується іншим показником – відношення убитих до сукупних втрат – у березні 1915 він сягає максимуму за весь період спостереження – 15,2 %.

За 1914 рік війни щоденні втрати сягали 150,4 чол., з них убитими – 16.6 чол. За 1915 рік відповідно – 39,5 чол. і 4,5 чол. У середньому за два роки війни (за 366 днів) щоденні втрати складали 81,8 чол., з них гинули 9,9 чол. на добу. **Додаток С** Тобто прослідковується тенденція до зниження загальних втрат впродовж війни, щоправда відношення убитих до загального числа втрат досягає кульмінації саме у першому півріччі 1915 року.

3.2. Розподіл втрат за фронтовими операціями

Спробуємо прослідкувати розподіл втрат по днях. Для цього ми складаємо таблицю, у якій співвіднесено дату, кількість втрат і головні події на фронті. **Додаток У.**

Для наочності, на основі даних таблиці створюємо графік втрат серед контингентів, призваних з Полтавської губернії за весь розглядуваний період Першої світової війни. По вертикалі відкладено величину втрат (у чол.), а по горизонталі – дати (наведено номер дати з таблиці **Додатку У**). Графік містить також стрічку, яка вказує часові рамки головних операцій на фронті.

Таблиця і графік наочно виявляють певні кульмінаційні дати, на які припадають сплески втрат на фронті. Розглянемо, як ці пікові дати співвідносяться з головними подіями на Східному фронті.

Графік втрат бойових контингентів Полтавської губернії

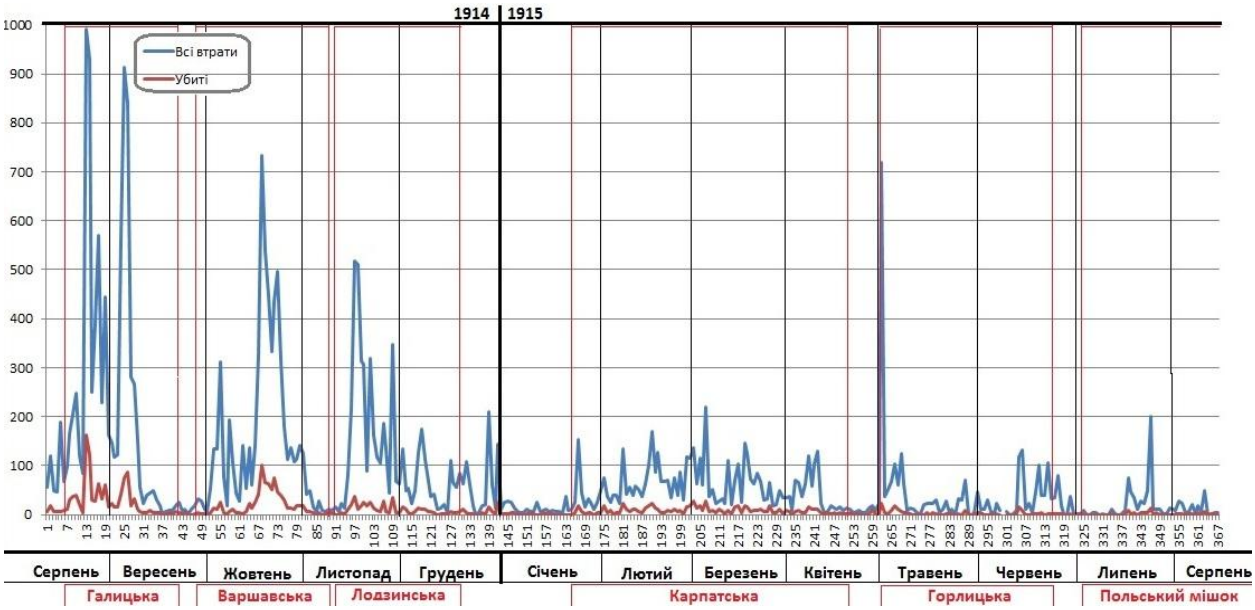

Галицька битва. 18 серпня 1914 року відбувається різкий скачок втрат (188 чол.). Ця дата припадає на початок Галицької операції. Цього дня перейшла у наступ російська 8-а армія (інші армії Південно-Західного фронту приєднались до наступу лише 23.08.). Наступна пікова дата – 23 серпня 1914 року (248 чол.) співвідноситься з початком зустрічного бою у смузі 4-ї армії. 26 серпня втрати досягають історичного максимуму (992 чол.) – цього дня відбувається зустрічний бій у смузі 5-ї армії, а 8-а армія здобуває перемогу у бою на річці Золота Липа.

1 вересня 1914 втрати підносяться до 444 чол., що співвідноситься з початком відступу 5-ї армії і розпалом жорстоких атак австрійських військ на позиції 3-ї і 8-ї армій.

6 вересня починається зустрічний бій у смузі 3-ї, 8-ї і 5-ї армій, а наступного дня до них приєднується ще і 4-а армія. Городоцька битва тривала 6 днів і завершилась загальним відступом австрійців до Карпат. Наша схема ілюструє зростання втрат у вказаний період з кульмінацією 7 вересня 1914 року.

Отже, усі головні події Галицької битви повністю узгоджуються з графіком втрат серед полтавців. Наведені дані демонструють наявність значного масиву мешканців Полтавської губернії у контингентах 8-ї, 4-ї, 5-ї і 3-ї армій Південно-Західного фронту.

Східнопруська операція розгорталась одночасно з Галицькою битвою. Перший її епізод – бій під Гумбіненом 20 вересня супроводжується деяким зростанням втрат серед полтавців – 66 чол. Наступ німців проти 2-ї російської армії (26 вересня) і наступне оточення двох її корпусів (до 30.09.1914) здобуває набагато більше відображення у статистиці втрат: від 992 чол. – 26 вересня до 569 чол. – 30 вересня. А 9 жовтня німці розгортають наступ уже проти 1-ї армії, що супроводжується зростанням втрат до 280 чол.

Таким чином, головні події битви під Гумбіненом узгоджуються з графіком втрат серед полтавців, наведені дані демонструють наявність значного масиву мешканців Полтавської губернії у контингентах 2-ї армії.

Варшавсько-Івангородська операція. Початок німецького наступу 28 вересня 1914 року протікав без серйозного опору російських військ. [18 с.338] Не дивно, що і наша схема не фіксує цього дня пікового зростання втрат (10 чол.). Зате таке зростання відбувається з 4 жовтня, коли у наступ переходять австрійські війська у смузі 2-ї, 3-ї і 4-ї російських армій і за кілька наступних днів виштовхують ворога за річку Сян і до Перемишля.

10-11 жовтня відбувається чергове зростання втрат серед полтавців (194 і 106 чол.) – у цей час на фронті відбувається зустрічний бій 2-ї, 5-ї і 4-ї армій в районі Варшави та Івангорода. Далі нове зростання жертв (141 чол.) починається з 14 жовтня, що співвідноситься із загальним наступом 2-ї, 5-ї,

4-ї і 9-ї російських армій, і продовжується до початку листопада, тобто до самого кінця активної фази Варшавсько-Івангородської операції.

Лодзинська операція розпочинається 11 листопада 1914 року наступом німців у смузі 1-ї і 2-ї армій, які чинили запеклий опір, але це не приводить до зростання втрат серед полтавців, що може свідчити про малу питому вагу мешканців нашого краю у згаданих формуваннях.

З 14 листопада втрати зростають, що співвідноситься з початком наступу російських 5-ї, 4-ї і 9-ї армій. Причому втрати досягають своєї кульмінації 21 листопада, коли наступ німецьких військ на Лодзь було зупинено, а їх ударна група Шеффера попадає в оточення.

Зимова операція в Карпатах. Час проведення операції співвідноситься з *семи* піковими зростаннями втрат. Згадане коливання величини втрат не корелюється із певними етапами бою, що не суперечить логіці, адже бої у високогірних районах мають свою специфіку. Розчленованість рельєфу зумовлювала розпад великої битви на ряд місцевих боїв. По друге, атаки позицій ворога носили безперервний характер, що вирівнювало показники втрат у часі. По третє, в умовах зимової пори стрімко зростали втрати не лише від бойових дій, але і від стужі – збільшувалась кількість обморожених і хворих. Як ми бачили на прикладі Сарикамишської операції, під час зимових боїв у гірській місцевості втрати обмороженими можуть перевищувати 30% від загальної кількості втрат. Оскільки, за нашими даними, на період Карпатської операції втрати серед мешканців Полтавської губернії досягають 2352 чол., то серед них обмороженими – до 700 чол.

Августівська операція у Східній Прусії. Початок операції 6 лютого 1915 року не позначився помітним зростанням втрат серед полтавців, зате ліквідація оточеного 20-го корпусу російської 10-ї армії 21 лютого супроводжується піковим зростанням втрат (128 чол.). Заключний етап операції – наступ російської 10-ї армії 2 березня 1915 позначено зростанням втрат (117 чол.).

Горлицький прорив російського фронту 2 травня 1915, що відбувався у смузі 3-ї російської армії, співвідноситься зі значним збільшенням втрат (720 чол.). Піковий період втрат триває весь тиждень, – до 9 травня, до форсування німцями річки Сян. У подальшому втрати різко скорочуються, що повністю узгоджується ситуацією на фронті – з травня розпочинається «великий відступ» російської імперської армії.

13 червня 1915 року група Макензена відновлює наступ, розгортаються бої на річці Танев, а з 14 червня відбувається зростання втрат серед полтавців (118 чол.), яке впродовж наступного дня зростає іще більше (132 чол.).

Польський мішок. 2 липня 1915 року ударна група Макензена здійснює поворот зі східного напрямку на північний. Згаданий маневр німецької армії не знаходить відображення у масиві даних – втрати цього дня складають 1 чол. Ця ж тенденція продовжується на наступному етапі операції, – 9 липня німці захоплюють плацдарм північніше Івангорода. Втрати серед полтавців цього дня були взагалі відсутні. 13 липня розпочався наступ німців на річці Нарев у районі Прасниша, що привело до деякого зростання втрат (11 чол.).

Натомість падіння Варшави та Івангородської фортеці 5 серпня 1915 року (це смуга дій відповідно 2-ї та 4-ї російських армій) співвідноситься з чотириденним піком втрат серед мешканців Полтавської губернії – від 22 до 200 чол. на день.

Таким чином, ми розглянули 24 найголовніші бойові ситуації у восьми фронтових операціях. Із 24 подій лише 4 не мають чіткого відображення у графіку втрат полтавських контингентів. Відзначаємо повне узгодження головних подій на фронті з графіком втрат серед полтавців у ході наступних операцій: Галицька битва, Східнопруська, Варшавсько-Івангородська, Горлицький прорив, Польський мішок. Часткове узгодження прослідковується під час: Лодзинської, Карпатської та Августівської операцій.

Отже, повне співпадіння головних подій на фронті з графіком втрат контингентів призваних з Полтавської губернії складає 83,3%. Неспівпадіння пояснюється специфічним характером зимової операції в Карпатах та незначною присутністю полтавців у військах 1-ї, 10-ї та 12-ї армій.

Наведені дані демонструють наявність значного масиву мешканців Полтавської губернії у контингентах 2-ї, 3-ї і 4-ї 5-ї 8-ї і 9-ї російсько-імперських армій, та невелику їх присутність у 1-й, 10-й, 12-й арміях. Обидві ці групи формувань досить чітко розподіляються за географічною ознакою – перша, це здебільшого це війська Південно-Західного фронту, територіально близькі до бази свого формування – України. Друга відповідає північному напрямку фронту, віддаленому від нашої Батьківщини. Нерівномірний розподіл полтавських контингентів пояснюється жахливими проблемами транспортної системи імперії у ході війни, якими диктувалась необхідність спрощення географії перевезень. [3 с.71-72]

Розподіл втрат серед полтавців по операціях був нерівномірним: Галицька і Східнопруська – 26,6%, Варшавсько-Іваногородська – 19,4%, Лодзинська – 14,3%, Карпатська і Августівська – 15,4%, Горлицький прорив – 4,1%, Польський мішок – 2,3%. На всі названі операції припадає 82,2% втрат, а на оперативні паузи – 17,8%. Внесок мешканців Полтавської губернії у сукупні втрати імперської армії був не меншим 1,6%. **Додаток У.**

ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ

Загальний розподіл втрат по датах показує, що із серпня до кінця грудня 1914 року (за 140 діб) вони сягнули 21053 чол., з них убитими 2322. Із початку січня по серпень 1915 року (226 днів) 8892 чол., з яких убитими 1019. Всього за 366 днів у 1914-1915 рр. втрати склали 29945 чол., з яких убитими 3341. Найкривавішими для полтавців періодами були: серпень 1914

(35 убитих на день), жовтень 1914 (35,5) та березень 1915 (10,5). Це також підтверджується показником відношенням убитих до сукупних втрат, – у березні 1915 він сягає максимуму за весь період спостереження – 15,2 %.

За 1914 рік війни щоденні втрати сягали 150,4 чол., з них убитими 16,6 чол. За 1915 рік відповідно 39,5 чол. і 4,5 чол. У середньому за два роки війни (за 366 днів) щоденні втрати складали 81,8 чол., з них гинули 9,9 чол. **Додаток С** Отже, прослідковується тенденція до зниження загальних втрат впродовж війни, щоправда відношення убитих до загального числа втрат досягає кульмінації саме у першому півріччі 1915 року.

Розподіл втрат за фронтовими операціями по днях показує, що у ході проведення 8 фронтових операцій відбулись 24 найголовніші бойові ситуації. Із 24 подій лише 4 не мають чіткого відображення у графіку втрат. Повне узгодження відбувається у ході операцій: Галицька, Східнопруська, Варшавсько-Івангородська, Горлицький прорив, Польський мішок. Повне співпадіння головних подій на фронті з графіком втрат контингентів складає 83,3%. Часткове узгодження прослідковується під час Лодзинської, Карпатської та Августівської операцій, що пояснюється специфічним характером зимової операції в Карпатах та незначною присутністю полтавців у військах 1-ї, 10-ї та 12-ї армій. Наведені дані демонструють наявність значного масиву мешканців Полтавської губернії у контингентах 2-ї, 3-ї і 4-ї 5-ї 8-ї і 9-ї армій, та невелику їх присутність у 1-й, 10-й, 12-й арміях. Обидві ці групи формувань чітко розділені за географічною ознакою – перша, це війська територіально близькі до України, а друга відповідає північному, віддаленому напрямку фронту. Нерівномірність розподілу пояснюється проблемами транспортної системи, які вели до спрощення географії перевезень. [3 с.71-72]

Розподіл втрат нерівномірний, – від 26,6% (Галицька і Східнопруська) до 2,3% (Польський мішок). На всі названі операції припадає 82,2% втрат, а на оперативні паузи – 17,8%. Внесок мешканців Полтавської губернії у сукупні втрати імперської армії був не меншим 1,6%. **Додаток Т.**

ВИСНОВКИ

1. «Іменні списки втрат нижніх чинів» є статистично достовірним джерелом, що піверджується співпадінням їх даних з переписом населення УССР 1926 р. щодо *питомої ваги одружених* **(Додаток А)**, за оцінкою *«якості втрат»* [3 с.169] **(Додаток Л)**, узгодженням даних про втрати *за родами військ* **(Додаток Д)** з становищем по усій імперській армії. [3 с.124]

2. Розподіл втрат *за родинним станом*: одружених 63,69%, неодружених 36,13%, овдовілих 0,19%, розлучених 0,003%.

3. *За конфесійною належністю*: православні склали 97%, іудеї 2,6%, католики 0,3%, старообрядці 0,03%, протестанти 0,06%, мусульмани 0,006%.

4. *За часткою втрат щодо представництва у населенні* Полтавської губернії перше місце належить католикам (перевищення складає 27,4%), на другому місці православні (1,5%), решта віросповідань зазнала втрат менших за їх питому вагу: іудеї – на 35,7%, протестанти – на 45,5%, мусульмани – у 30 разів. **Додаток Б**

5. За оцінкою *«якості втрат»* найбільш боєздатними були протестанти (етнічні німці і українці) – 71,4% «кривавих жертв» на другому місці православні (у більшості українці) – 65%, на третьому іудеї (євреї) – 55,4%, а на останньому католики (переважно поляки) – 52,5%. **Додаток Л**

6. *За військовим званнями* втрати розподілялися так: рядові складали 59,7%, єфрейтори 12,9%, унтер-офіцери 12,2%, стрільці 3,6%, гренадери 3.2%, ратники 1,9%, ополченці 1%. **Додаток В.** Отже, у загальній частці втрат переважають піхотні звання.

7. *За родами військ*: втрати піхоти складають – 98,6%, артилерії 1%, кавалерії 0,4%. **Додаток Д.**

8. *Бойові втрати за різними категоріями*: частка поранених складає 51,8% (17150 чол.), пропалих безвісти 34,6% (11435 чол.), убитих 10,8%

(3581 чол.), контужених 0,9% (303 чол.), залишених на полі бою 0,6% (202 чол.), полонених 0,6% (189 чол.). **Додаток Е**

9. Справжня кількість поранених, згідно методики Головіна М. М. [15 с.120] по Полтавській губернії повинна сягати 21094 чол.

10. Згідно з даними про Сарикамишську операцію, [18 с.172] питома вага обморожених під час зимових боїв у горах може перевищувати 30%. Оскільки на період Карпатської операції припадають загальні втрати серед мешканців Полтавської губернії у 2352 чол., то з них кількість обморожених могли сягати до 700 чол.

11. *Розподіл втрат по містах Полтавської губернії* відбувався нерівномірно, від 2,2% (Пирятин), до 24,4% (Полтава). **Додаток Ж**

12. *Втрати по повітах Полтавської губернії* розподілені нерівномірно – від 3,5% у Лубенському повіті, до 10,35% у Кременчуцькому. **Додаток З** Прямого зв'язку між величиною втрат і кількістю населення не прослідковується.

13. *Порівняння втрат по містах і повітах* показує, що втрати серед мешканців міст були у 22 рази менші, ніж серед селян. За переписом 1897 року мешканці міст становили 9,9% від населення губернії, а їх частка у втратах 4,3%. Непропорційність втрат пояснюється більшою освіченістю міського населення, що відповідно вело до призиву у артилерію та тилові служби, де втрати були значно меншими.

14. *Сукупні втрати повітів разом з містами* показують, що найбільший відсоток постраждалих щодо загальної кількості мають Хорольський 10,66%, Роменський 10,59% та Прилуцький 9,64% повіти. **Додаток Л**

15. *Оцінка «якості втрат»* за методикою Головіна М. М. показує, що стійкість міських (63,7% : 36,3%) і сільських (64,9% : 35,1%) контингентів Полтавської губернії була практично однаковою.

16. *Втрати Миргородського повіту по волостях* були наступними: кількість поранених складає 58,9%, убитих 11,3%, контужених 1,5%, безвісти пропалих 27,4%, залишених на полі бою 0,5%, полонених 0,3%. **Додаток М**

Щодо «якості втрат», за показником «кривавих жертв», вони розподілилися від 62,7% у Кибинській волості до 87,3% у Савинській волості. **Додаток Н**

17. *Загальний розподіл втрат по датах* показує, що всього за 366 днів у 1914-1915 рр. втрати склали 29945 чол., з яких убитими 3341. Найкривавішими для полтавців періодами були: серпень 1914 (35 убитих на день), жовтень 1914 (35,5) та березень 1915 (10,5). Це також підтверджується показником відношенням убитих до сукупних втрат, – у березні 1915 він сягає максимуму за весь період спостереження – 15,2 %.

У середньому за два роки війни (за 366 днів) щоденні втрати складали 81,8 чол., з них гинули 9,9 чол. **Додаток С** Отже, прослідковується тенденція до зниження загальних втрат впродовж війни, щоправда відношення убитих до загального числа втрат досягає кульмінації саме у першому півріччі 1915 року.

18. *Розподіл втрат за фронтовими операціями* по днях показує, що у ході проведення 8 фронтових операцій відбулись 24 найголовніші бойові ситуації. Повне узгодження подій із графіком втрат відбувається у ході операцій: Галицька, Східнопруська, Варшавсько-Івангородська, Горлицький прорив, Польський мішок, що вказує на наявність значного масиву мешканців Полтавської губернії у контингентах 2-ї, 3-ї і 4-ї 5-ї 8-ї і 9-ї армій. Часткове узгодження прослідковується під час Лодзинської, Карпатської та Августівської операцій, що пояснюється специфічним характером зимової операції в Карпатах та незначною присутністю полтавців у військах 1-ї, 10-ї та 12-ї армій.

Розподіл втрат серед полтавців по операціях був нерівномірним: від 26,6% на Галицьку і Східнопруську до 2,3% на Польський мішок. На період активних бойових дій припадає 82,2% втрат, а на оперативні паузи 17,8%. Внесок мешканців Полтавської губернії у сукупні втрати імперської армії був не меншим 1,6%. **Додаток Т.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфавитные списки потерь в Первую мировую войну 1914-1918 [Електронний ресурс] / Союз возрождения родословних традиций – Режим доступу: http://www.svrt.ru/1914/1914.htm

2. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси. – Київ: КЛІО, – 2014. – 784 с.

3. Головин Н. Н. Военные усилия России в Мировой войне [Електронний ресурс] / Головин Н. Н. – Париж: Т-во объединенных издателей, 1939. – 244 с. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/research/golovnin_nn/index.html

4. Гольдин Семен. Русская армия и евреи накануне Первой мировой войны [Електронний ресурс] / Семен Гольдин // Лехаим – вересень 2007 – № 9(185) – Режим доступу до журн.: http://www.lechaim.ru/ARHIV/185/goldin.htm

5. Грицак Ярослав. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. / Ярослав Грицак [Навч. посібник]. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с. http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf

6. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Т. 12 (Обычай - Проказа) [Електронний ресурс] СПб., Общество для научныхъ еврейских изданий и издательство Брокгауз-Ефрон: СПб. – 1912. – 962 с. : іл., карт. – Режим доступу: https://dlib.rsl.ru/01003987916#?page=376

7. Енциклопедія Українознавства. В 10 т. [Електронний ресурс] / Гол. ред. В.Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954–1989. – 4016 с. – Режим доступу: http://izbornyk.org.ua/encycl/eui.htm

8. Загидуллин И.К. Особенности соблюдения религиозных прав мусульман в российской сухопутной регулярной армии в 1874-1914 г.

[Електронний ресурс] / Загидуллин И.К. // *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies* – 2009 – №10 – Режим доступу до журн.: https://pipss.revues.org/3745

9. Именной список убитым, раненым и без вести пропавшим нижним чинам [Електронний ресурс] – Петроград: Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, Паровая скоропечатня М. Гутзац – Режим доступу: http://old.rsl.ru/table.jsp?f=1016&t=3&v0=%D0%98%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B9+%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA+%D1%83%D0%B1%D0%B8%D1%82%D1%8B%D0%BC%2C+%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%8B%D0%BC+%D0%B8+%D0%B1%D0%B5%D0%B7+%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D1%88%D0%B8%D0%BC+%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%BC+%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC+1914&x=22&y=7&f=1003&t=1&v1=&f=4&t=2&v2=&f=21&t=3&v3=&f=1016&t=3&v4=&f=1016&t=3&v5=&useExternal=true&bf=4&b=&d=0&ys=&ye=&lng=&ft=&mt=&dt=&vol=&pt=&iss=&ps=&pe=&tr=&tro=&cc=b3&i=1&v=tagged&s=0&ss=0&st=0&i18n=ru&rlf=&psz=20&bs=20&ce=4&debug=false

10. Исхаков Салават. Вместе или порознь. Тюрки-мусульмане в российской армии в 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / Салават Исхаков // Татарский мир, – 2004, – №15. – Режим доступу до журн.: http://www.imha.ru/1144524665-musulmane-v-russkojj-armii-v-pervuju-mirovuju.html#.WeW3f_m0PIU

11. Копылов Н.А. Польские военные формирования в составе русской армии (1914–1916): военные и политические проблемы формирования и боевого применения. – Великая, Священная, Отечественная: Россия в Первой мировой войне. Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 100-летнему юбилею Первой мировой войны [Електронний ресурс] / Копылов Н.А. – Калининград, 2014. – Режим доступу:

http://histrf.ru/biblioteka/pamyatniki-geroyam-pervoy-mirovoy/100-let/pol-skiie-voiennyie-formirovaniia-v-sostavie-russkoi-armii-1914-1916-voiennyie-i-politichieskiie-probliemy-formirovaniia-i-boievogho-primienieniia

12. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій. Лекція 11. [Електронний ресурс] / Любащенко В.І. – Львів: Просвіта, 1995. 350 с. : іл., фото – Режим доступу: http://www.e-aaa.info/files/Articles/Lubaschenko11.pdf

13. Лютко С. Г. Военная академия Республики Беларусь (Минск, Беларусь) Комплектование русской армии в годы Первой мировой войны [Електронний ресурс] / Лютко С. Г. – Режим доступу: http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/konf/1ww/Liutko.pdf

14. Полтавська губернія [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%8F#.D0.9D.D0.B0.D1.81.D0.B5.D0.BB.D0.B5.D0.BD.D0.BD.D1.8F

15. Сайт Миргородської організації ветеранів України [Електронний ресурс] Проект «Воїни-миргородці». Перша світова війна – Режим доступу: http://myrgveteranus.at.ua/index/gromadjanska_vijna_1917_1921_rr/0-6\18

16. Сайт Миргородської організації ветеранів України. Проект «Воїни – миргородці». Учасники Першої світової війни. Горобець Прохор Петрович http://myrgveteranus.at.ua/news/gorobec_prokhor_petrovich/2014-11-19-447

17. Старовойтов Л. А. Солдаты Первой мировой войны [Електронний ресурс] / Старовойтов Л. А. // Рабочее слово – Режим доступу: http://www.rabslovo.ru/?module=articles&action=view&id=773

18. Строков А. А. История военного искусства. Капиталистическое общество периода империализма (до конца первой мировой войны 1914-1918 гг.) / Строков А. А. – Москва: Военное издательство, – 1967. – 712 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Розподіл втрат за родинним складом

Родинний стан	**Розподіл населення за родинним станом**		
	Населення УРСР 15 років і старіше за переписом 1926 року	**За оцінкою втрат серед бійців - мешканців Полт. губ.**	
	%	**%**	**чол.**
Одружених	65,0	63,69	19943
Неодружених	30,6	36,13	11312
Удівців	4,0	0,19	58
Розлучених	0,4	0,003	1
Всього	**100**	**100**	**31313**
Не вказано	-	5,44	1803
Разом	-	-	**33116**

Додаток Б.

Оцінка втрат серед мешканців Полтавської губернії за конфесійною ознакою

№	**Віросповідна приналежність**	**По Полтавській губернії**			
		За «іменними списками» 1914-1915р.		**За даними перепису 1897 р.**	
		чол.	**%**	**чол.**	**%**
1	Православні	31669	97,034	2 654 645	95,55
2	Іудеї	837	2,565	110 944	3,99
3	Католики	99	0,303	6065	0,22
4	Лютерани	18	0,055	-	-
5	Старообрядці	9	0,028	2407	0,09
6	Магометани	2	0,006	640	0,02
7	Слав. (?)	1	0,003	-	-
8	Баптисти	1	0,003	-	-
9	Євангелісти	1	0,003	-	-
	Протестанти	*20*	*0,061*	3165	0,11
	Всього	**32637**	**100**		

Додаток В.

Розподіл втрат за військовими званнями

Вій звання	**Кількість**	
	чол.	**%**
Рядовий	19067	59,7
Єфрейтор	4119	12,9
Мол. унтер-офіцер	2019	6,3
Старш. унтер-офіцер	1909	5,9
Стрілець	1134	3,6
Гренадер	1034	3,2
Ратник	612	1,9
Ополченець	340	1,0
Всього - більше 1 %	**30234**	**94,5%**
Підпрапорщик	275	0,9
Доброволець	173	0,5
Канонір	156	0,5
Л.-гренадер	155	0,5
Бомбардир	122	0,4
Фельдфебель	121	0,4
Єгер	115	0,4
Гусар	82	0,3
Улан	47	0,1
Мол. феєрверкер	34	0,1
Мол. сержант	32	0,1
Вільновизн.	28	0,1
Всього	**31917**	**100**
Невказано	1199	3,6
Разом	**33116**	100

Додаток Д.

Розподіл втрат за родами військ

Вій звання	**Кількість чол.**	**%**
Рядовий	19067	59,7
Єфрейтор	4119	12,9
Мол. унтер-офіцер	2019	6,3
Старш. унтер-офіцер	1909	5,9
Стрілець	1134	3,6
Гренадер	1034	3,2
Ратник	612	1,9
Ополченець	340	1,0
Підпрапорщик	275	0,9
Доброволець	173	0,5
Л.-гренадер	155	0,5
Фельдфебель	121	0,4
Єгер	115	0,4
Мол. сержант	32	0,1
Вільновизн.	28	0,1
Піхота	**31476**	**98,6**
Канонір	156	0,5
Бомбардир	122	0,4
Мол. феєрверкер	34	0,1
Артилерія	**312**	**1,0**
Гусар	82	0,3
Улан	47	0,1
Кавалерія	**129**	**0,4**
Всього	**31917**	**100**
Не вказано	1199	3,6
Разом	**33116**	100

Додаток Е.

Бойові втрати за різними категоріями

Втрати	**Кількість**	
	чол.	**%**
Поранених	17150	51,2
Безвісти пропалих	11435	34,8
Убитих	3581	10,9
Контужених	303	0,9
Залишених на полі бою	202	0,6
Полонених	189	0,6
Всього	**32860**	**100**
Не вказано	254	0,77
Разом	**33114**	**100**

Додаток Ж.

Розподіл втрат серед міст Полтавської губернії

№	Місто	Втрати		Населення (1897 р.)	
		чол.	%	чол.	%
1	Пирятин	30	2,23	8022	3,07
2	Переяслав	34	2,53	14614	5,60
3	Костянтиноград	35	2,60	6455	2,47
4	Лубни	35	2,60	10097	3,87
5	Гадяч	50	3,72	7721	2,96
6	Зіньків	53	3,95	10443	4,00
7	Хорол	53	3,95	7997	3,06
8	Лохвиця	54	4,02	8911	3,41
9	Кобеляки	64	4,77	10487	4,02
10	Миргород	88	6,55	10037	3,84
11	Золотоноша	94	6,99	8739	3,35
12	Ромни	96	7,15	22510	8,62
13	Прилуки	141	10,49	18532	7,10
14	Кременчук	238	17,72	63007	24,12
15	Полтава	328	24,42	53703	20,56
	Всього	**1343**	**100**	**261175**	**100**

Додаток З.

Втрати по повітах Полтавської губернії

№	Повіти	Кількість втрат		Населення (1897 р.)
		чол.	%	чол.
1	Лубенський	1054	3,53	126516
2	Гадяцький	1392	4,40	135085
3	Переяславський	1315	4,66	170692
4	Зіньківський	1515	5,07	129861
5	Лохвицький	1551	5,19	142074
6	Пирятинський	1740	5,82	155483
7	Роменський	1826	6,11	160454
8	Миргородський	1842	6,16	147753
9	Хорольский	2405	8,05	165378
10	Кобеляцький	2438	8,16	207388
11	Прилуцький	2485	8,32	173970
12	Костянтиноградський	2735	9,15	**223855**
13	Золотоноський	2914	9,75	218855
14	Полтавський	2978	9,96	174092
15	Кременчуцький	3092	10,35	172401
	Всього	**29885**	**100**	**2503857**

Додаток И.

Втрати по повітах і містах разом

№	Назва	Втрати				Населення місто і повіт разом (1897 р.)
		Повіт	Місто	Повіт і місто разом	%	
1	Зіньківський	1515	35	1089	**3,49**	140304
2	Золотоніський	2914	34	1349	**4,32**	227594
3	Гадяцький	1392	50	1442	**4,62**	142806
4	Кобеляцький	2438	64	1498	**4,79**	217875
5	Костянтиноградський	2735	35	1502	**4,80**	230310
6	Кременчуцький	3092	53	1568	**5,02**	235408
7	Лохвицький	1551	54	1605	**5,14**	150985
8	Лубенський	1054	30	1770	**5,67**	136613
9	Миргородський	1842	96	1922	**6,15**	157790
10	Переяславський	1315	88	1930	**6,18**	185306
11	Пирятинський	1740	53	2458	**7,87**	163505
12	Полтавський	2978	141	2626	**8,41**	227795
13	Прилуцький	2485	94	3010	**9,64**	192502
14	Роменський	1826	328	3306	**10,59**	182964
15	Хорольский	2405	238	3330	**10,66**	173375
	Всього	**29885**	**1343**	**31228**	**100**	**2765132**
	Не вказано	425	0			
	Разом	**30310**	**1343**			

Додаток К.

Втрати Миргородського повіту по волостях

№	Волость	Поран.	Контуж.	Безвіст.	Оставл.	Полон.	Убит.	Всього	%
1	Багачанська	62	1	38	0	0	19	119	8,6
2	Баранівська	50	2	12	0	0	14	78	5,6
3	Березоволуцька	66	2	28	2	1	11	111	8,0
4	Зубівська	26	0	18	0	0	6	50	3,6
5	Зуївська	45	1	20	0	0	11	77	5,6
6	Кибинська	42	2	31	0	0	5	81	5,9
7	Комишнянська	62	1	22	0	0	16	101	7,3
8	Миргородська	31	0	12	0	0	3	46	3,3
9	Петрівцівська	46	2	27	0	0	7	82	5,9
10	Попівська	41	0	19	1	0	14	75	5,4
11	Савинська	42	1	6	0	1	5	55	4,0
12	Сорочинська	52	0	26	0	0	9	87	6,3
13	Устивицька	46	2	26	1	0	8	83	6,0
14	Хомутецька	36	0	14	0	0	4	54	3,9
15	**Шишацька**	78	0	**51**	0	0	14	**143**	**10,4**
16	Яреськівська	83	5	21	2	0	20	131	9,5
	Всього	**808**	**19**	**371**	**6**	**2**	**166**	**1373**	**99,3**
	Не вказано	277	9	134	3	3	44	470	0,7
	Разом	**1086**	**28**	**505**	**9**	**5**	**210**	**1843**	**100**
	%	**58.9 %**	**1.5 %**	**27.4 %**	**0.5 %**	**0.3 %**	**11.3 %**		

Додаток Л.

Якість втрат по губернії

Категорія	Католики		Іудеї		Протест.		Православ.		Старовір.		Разом	
	чол	%	чол	%	чол	%	чол	%	чол	%	чол	%
Убитих	7	6,93	86	10,3	8	38	3439	10,9	-	-	3582	10,87
Поран.	46	45,5	378	45,1	7	33	17039	54,1	4	44	17733	53,83
Полон.	1	0,99	14	1,67	0	-	174	0,55	-	-	190	0,57
Безвіст.	47	46,5	359	42,8	6	29	10836	34,4	5	56	11429	34,69
Всього	**101**	**100**	**838**	**100**	**21**	**100**	**31490**	**100**	**9**	**100**	**32937**	**100**
«Кров»	-	52,5	-	55,4	-	71,4	-	65,0	-	44,5	-	64,7
«Полон»	-	47,5	-	44,6	-	28,6	-	35,0	-	55,5	-	35,3

Додаток М.

Кількість втрат по волостях Миргородського повіту

№	**Волость**	**Убит.**	**Поран.**	**Безвіст.**	**Полон.**	**Всього**
1	Миргородська	3	31	12	0	**46**
2	Зубівська	6	26	18	0	**50**
3	Хомутецька	4	36	14	0	**54**
4	Савинська	5	43	6	1	**55**
5	Попівська	14	42	19	0	**75**
6	Зуївська	11	46	20	0	**77**
7	Баранівська	14	52	12	0	**78**
8	Устивицька	8	46	26	0	**80**
9	Кибинська	5	45	31	0	**81**
10	Петрівцівська	7	48	27	0	**82**
11	Сорочинська	9	52	26	0	**87**
12	Березоволуцька	10	59	26	0	**95**
13	Багачанська	18	63	38	0	**119**
14	Комишнянська	17	77	24	1	**119**
15	Яреськівська	**20**	**90**	21	0	**131**
16	Шишацька	14	78	**51**	0	**143**
	Всього	**165**	**834**	**371**	**2**	**1372**

Додаток Н.

Якість втрат по волостях Миргородського повіту

№	Волость	Загальні втрати	«криваві жертви»		«полонені»	
		чол.	чол.	%	чол.	%
1	Кибинська	**81**	50	61,7	31	38,3
2	Зубівська	**50**	32	64	18	36
3	**Шишацька**	**143**	92	64,3	**51**	35,7
4	Петрівцівська	**82**	55	67,1	27	32,9
5	Устивицька	**80**	54	67,5	26	32,5
6	Багачанська	**119**	81	68,1	38	31,9
7	Сорочинська	**87**	61	70,1	26	29,9
8	Березоволуцька	**95**	69	72,6	26	27,4
9	Миргородська	**46**	34	73,9	12	26,1
10	Зуївська	**77**	57	74	20	26
11	Хомутецька	**54**	40	74,1	14	25,9
12	Попівська	**75**	56	74,7	19	25,3
13	Комишнянська	**119**	94	79	25	21
14	Яреськівська	**131**	**110**	84	21	16
15	Баранівська	**78**	66	84,6	12	15,4
16	Савинська	**55**	48	87,3	7	12,7
	Всього	**1372**	**999**	**72,8**	**373**	**27,2**

Додаток П.

Розподіл показника якості втрат по повітах Полтавської губернії.

«Криваві втрати» у %.

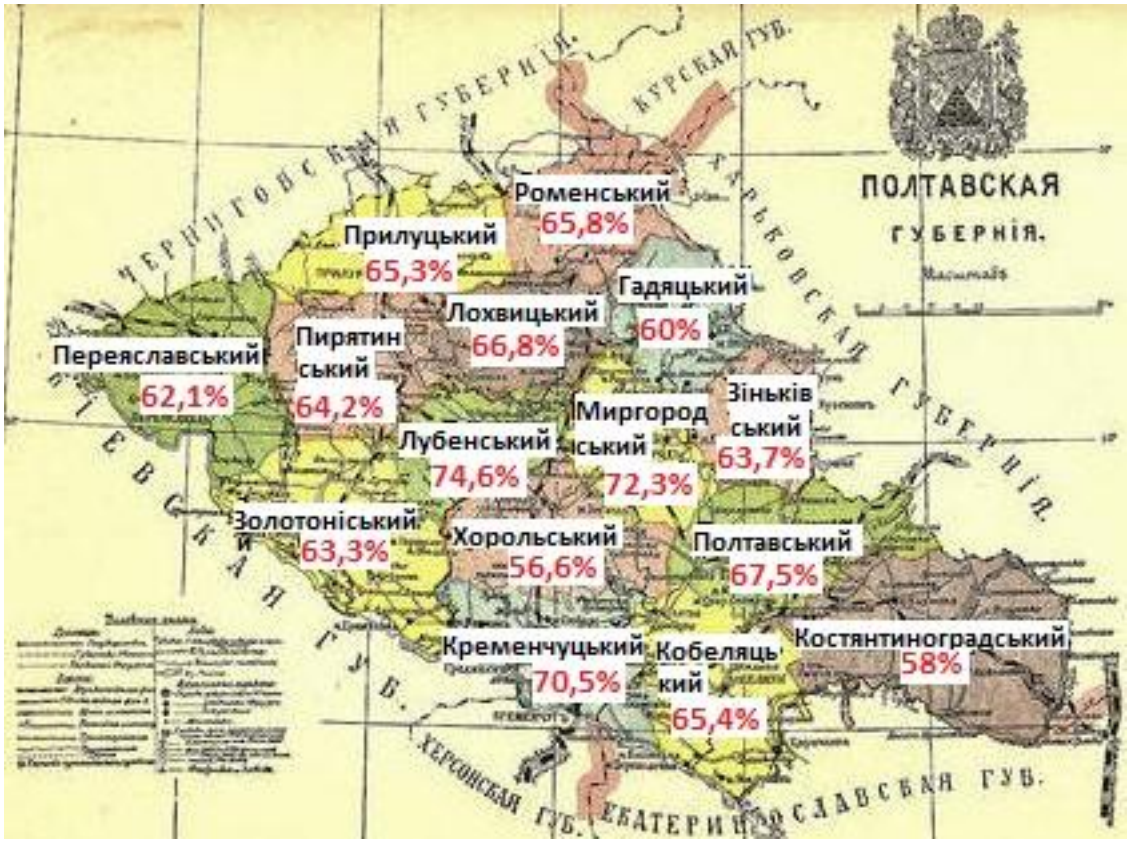

Додаток Р.

Розподіл показника якості втрат по волостях Миргородського повіту.

«Криваві втрати» у %.

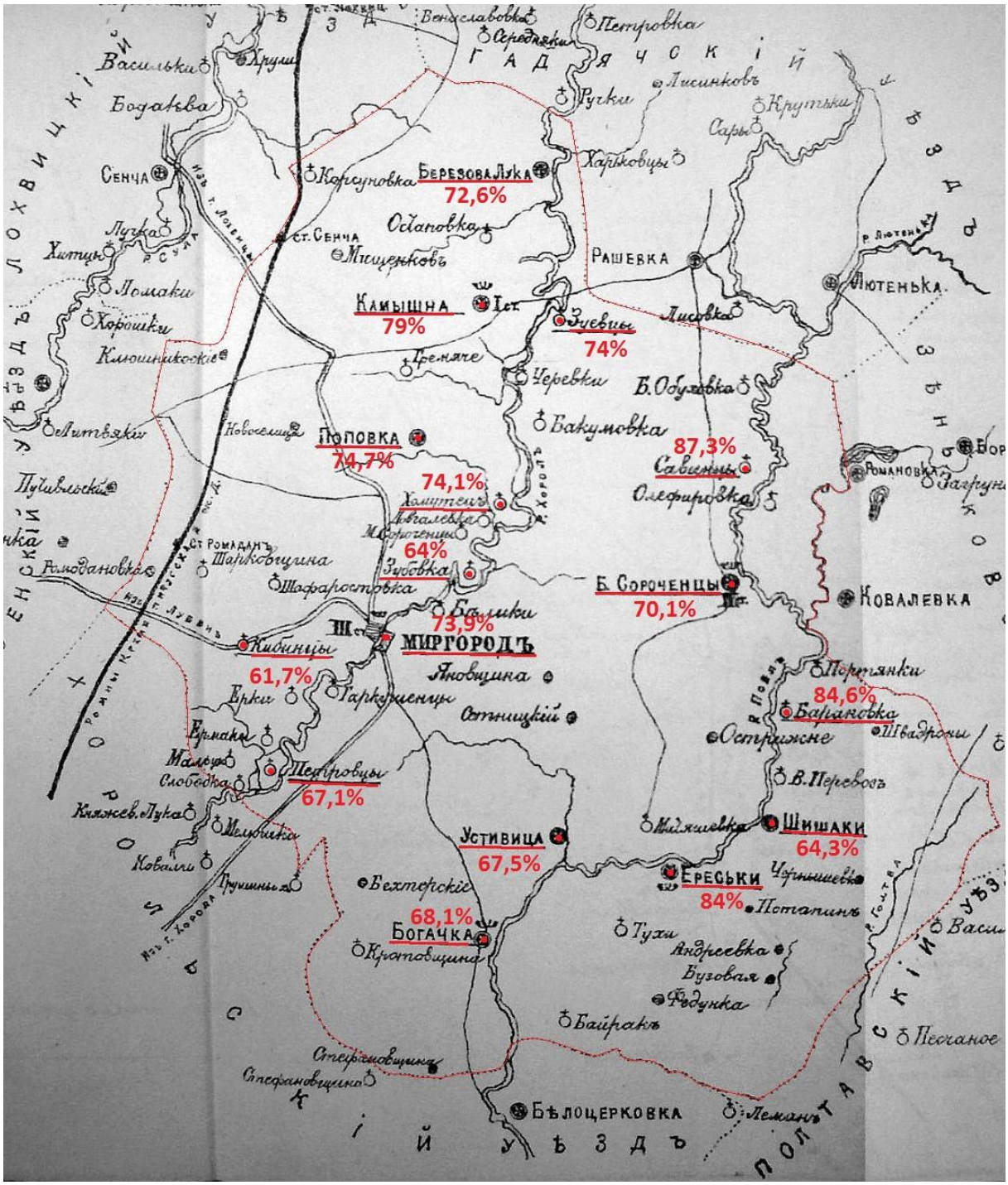

Додаток С.

Розподіл втрат по днях і місяцях

Місяці	**Дні**	**Втрати чол.**	**Убиті чол.**	**Убиті за один день**	**Відношення убитих до усіх втрат (%)**
Серпень 1914	18	**4806**	**632**	**35,11**	**13,15**
Вересень 1914	30	4411	458	15,27	10,38
Жовтень 1914	31	**5959**	**731**	**23,58**	**12,27**
Листопад 1914	30	3943	338	11,27	8,57
Грудень 1914	31	1934	163	5,26	8,43
За 1914 рік	**140**	**21053**	**2322**	**-**	**11,03**
	За 1 день	**150,38**	**16.59**	**-**	**-**
Січень 1915	31	734	85	2,74	11,58
Лютий 1915	28	1738	247	8,82	14,21
Березень 1915	31	**2161**	**328**	**10,58**	**15,18**
Квітень 1915	30	948	134	4,47	14,14
Травень 1915	31	1577	105	3,39	6,66
Червень 1915	30	979	53	1,77	5,41
Липень 1915	31	579	48	1,55	8,29
Серпень 1915	14	176	19	1,36	10,80
За 1915 рік	**226 днів**	**8892**	**1019**		**11,46**
	За 1 день	**39,35**	**4,51**		**-**
Всього	**366 днів**	**29945**	**3341**		**11,16**
	За 1 день	**81,82**	**9,94**		**-**

Додаток Т.

Кількість втрат по періодах

Операція	**Втрати**		
	чол.	**%**	**Убиті**
Галицька	8813	26,6	1023
Варшавсько-Івангородська	6431	19,4	795
Лодзинська	4743	14,3	383
Карпатська	5113	15,4	727
Горлицький прорив	1355	4,1	37
Польський мішок	755	2,3	67
Всі бойові операції	**27210**	**82,2**	**3032**
Оперативні паузи	5906	17,8	
Всього	**33116**	**100**	

Додаток У.

Узгодження втрат із головними подіями на фронті

1914	Втрати	Убиті	Події	
14.08.	57	6		
15	120	18		
16	48	6		
17	46	6		
18	188	6	Початок наступу 8-А Брусилова (інші – 23.08)	Галицька битва
19	68	9		
20	99	12		
21	164	31		
22	204	38		
23	**248**	39	Зустрічний бій 4-А	
24	121	20		
25	85	**3**		
26	**992**	**163**	Зустрічний бій 5-А; 8-А перемога 26-28 на річці Золота Липа	
27	**930**	122		
28	249	30		
29	389	27		
30	569	63		
31	229	33		
01.09	**444**	61	Початок відступу 5-А і її переслід., атаки на 3 і 8-А	
02	163	16		
03	147	23		
04	117	15		
05	123	16		
06	**560**	41	Зустрічний бій 3, 8, 5-А – Городокський бій (6 днів)	
07	**913**	76	Початок наступу 4-А	
08	839	86		
09	280	18		
10	266	32		
11	150	12		
12	57	6	Загальний відступ австрійців по фронту до Карпат	
13	22	3		
14	40	3		
15	44	8		
16	49	5		
17	31	4		
18	17	5		
19	1	0		
20	6	0		
21	9	3		
22	8	2		
23	19	7		
24	26	3		
25	7	1		
26	10	5		

27	2	1		
28	10	-	Поч. наступу німців – без серйозного опору рос.	Варшавсько – Івангородська операція
29	19	1		
30	32	5		
01.10	28	1		
02	12	2		
03	7	-		
04	54	5	Наступ австрійців (2, 3, 4-А). Рос відступають за р.Сян до Перемишля	
05	134	14		
06	134	11		
07	**312**	**26**		
08	77	3		
09	19	2		
10	**194**	6	Зустрічний бій Варшава – Івангород 2, 5 і 4-А	
11	106	12	Австр. вийшли до Варшави – крім плацдарму в (Гура Кальварія) Козенице	
12	44	3		
13	27	3		
14	141	2	Загальний наступ 2, 5, 4, 9-А	
15	54	6		
16	136	23		
17	60	13		
18	142	26		
19	325	42		
20	**734**	**101**		
21	538	66		
22	447	64		
23	334	52		
24	436	76		
25	497	47		
26	317	40		
27	179	29	Наказ про загальний відступ австрійців і руйнування залізн. полотна	
28	114	14		
29	136	14		
30	108	10		
31	113	18		
01.11	141	19		
02	124	19		
03	41	6		
04	49	7		
05	15	4		
06	6	0		
07	27	3		
08	8	0		
09	6	1		
10	10	4		
11	8	3	Наступ німців – сильний опір 1 і 2-А	Лодзинська операція
12	16	0		
13	7	0		

14	22	3	Наступ російських військ – 5, 4, 9-А; поразка 2-А
15	13	1	
16	81	10	
17	216	20	
18	**517**	**37**	
19	511	12	
20	313	17	
21	**307**	25	Наступ німців на Лодзь зупинено. Оточення німецької групи Шеффера
22	90	19	
23	319	26	
24	162	13	
25	118	9	
26	106	6	
27	186	28	
28	134	7	
29	43	5	
30	347	34	
01.12	69	4	Новий наступ німців – контрнаступ 2 і 5-А
02	62	3	
03	134	15	
04	48	10	
05	53	3	
06	23	2	
07	49	6	
08	127	13	
09	175	11	
10	114	11	
11	68	6	
12	38	7	
13	41	3	
14	11	0	
15	13	2	
16	21	1	
17	5	1	
18	111	6	
19	65	4	Рос перейшли до оборони
20	57	3	
21	84	7	
22	63	10	
23	109	3	
24	61	2	
25	19	2	
26	1	0	
27	4	0	
28	18	4	
29	21	1	
30	**210**	16	
31	60	7	
01.01.	14	2	

1915					
02	143	26			
03	10	2			
04	25	2			
05	28	1			
06	26	3			
07	14	3			
08	6	0			
09	5	0			
10	3	0			
11	10	1			
12	7	2			
13	7	1			
14	26	0			
15	6	0			
16	8	3			
17	11	1			
18	7	1			
19	9	1			
20	7	0			
21	6	0			
22	5	0			
23	37	0	Наступ німців		Операція в Карпатах
24	9	0			
25	10	0	Контрнаступ рос		
26	25	3			
27	**153**	18			
28	44	6			
29	15	1			
30	33	5			
31	25	3			
01.02	12	0			
02	26	3			
03	50	5			
04	76	18			
05	37	5			
06	25	9	Сх Прусія - наступ нім у проти 10-А	Августівська операція	
07	39	1			
08	40	5			
09	24	4			
10	135	23			
11	41	10			
12	56	7			
13	40	10			
14	59	12			
15	51	6			
16	38	3			
17	62	13			
18	102	19			
19	169	24			

20	86	14			
21	128	12	Сх. Прусія – ліквідац. німцями оточеного 20-го рос. корпусу 10-А		
22	68	4			
23	68	3			
24	71	8			
25	34	6			
26	76	12			
27	39	6			
28	86	8			
01.03	31	2			
02	117	16	Сх. Прусія - наступ 10-А і повернення на кордон		
03	115	18			
04	137	27			
05	62	13			
06	116	17			
07	60	8			
08	**219**	**27**			
09	37	7			
10	52	8			
11	22	3			
12	28	10			
13	32	6			
14	24	2			
15	111	9			
16	21	2			
17	71	15			
18	103	19			
19	26	3	3 і 8-А захопили головний гребінь Бескид. хребта		
20	147	17			
21	125	15			
22	73	7			
23	63	8			
24	84	8			
25	69	11			
26	31	6			
27	32	7			
28	65	17			
29	19	3			
30	20	5			
31	49	12			
01.04	35	1			
02	35	9			
03	37	7			
04	9	0			
05	70	7			
06	66	9			
07	37	5			
08	63	5			

09	120	16		
10	58	10	Карпати – перехід рос. до оборони – закріплення 3 і 10-А	
11	104	10		
12	**130**	12		
13	22	3		
14	5	2		
15	6	3		
16	17	2		
17	13	4		
18	11	2		
19	16	4		
20	9	2		
21	13	2		
22	12	3		
23	5	0		
24	7	1		
25	9	1		
26	4	0		
27	4	0		
28	14	2		
29	19	10		
30	9	0		
01.05	24	3		
02	**720**	**23**	Горлицький прорив проти 3-А і газобалонна атака проти 2-А	Горлицька битва
03	37	3		
04	51	2		
05	68	9		
06	104	19		
07	61	10		
08	125	6		
09	63	3	Бої за рубіж р.Сян	
10	8	3		
11	13	1		
13	10	0	3-А відступила за р.Сян	
14	4	0		
15	2	0		
16	20	0		
17	23	4		
18	22	0		
19	24	5	«Великий відступ» росіян	
20	29	2		
21	4	0		
22	11	0		
23	27	2		
24	3	2		
25	11	1		
26	0	0		
27	32	1		

28	30	0		
29	70	8		
30	2	0		
31	0	0		
01.06	3	1		
02	47	4		
03	10	4		
04	12	0		
05	31	0		
06	7	1		
07	2	0		
08	22	1		
09	9	0		
10	6	0		
11	0	0		
12	1	0		
13	8	1	Відновлення німецького наступу Макензена. Бої на р.Танев	
14	**118**	**16**		
15	132	8		
16	12	0		
17	22	0		
18	3	2		
19	47	2		
20	101	2		
21	40	5		
22	39	0		
23	106	1		
24	32	1		
25	34	1		
26	80	1		
27	18	2		
28	2	0		
29	0	0		
30	36	1		
01.07	2	0		
02	1	0	Відновлення наступу Макензена – на Пн.	Польський мішок
03	1	1		
04	8	0		
05	2	0		
06	0	0		
07	5	0		
08	4	0		
09	0	0	Німці захоплюють плацдарм північніше Іваногрода	
10	1	0		
11	0	0		
12	0	0		
13	11	1	Наступ німців на р.Нарев	
14	2	0		
15	0	0		

16	2	0		
17	9	2		
18	76	9		
19	47	2		
20	35	5		
21	12	0		
22	28	5	Падіння Варшави і Івангородської фортеці	
23	22	3		
24	50	3		
25	**200**	**13**		
26	11	1		
27	11	3		
28	12	0		
29	2	0		
30	**2**	0		
31	14	0		
01.08	11	0		
02	8	1		
03	27	1		
04	24	2		
05	4	0		
06	7	2		
07	21	1	Падіння Новогеоргіївської фортеці	
08	2	0		
09	17	3		
10	7	0		
11	49	6		
12	0	0		
13	2	2		
14	5	1		
15	3	0		